

է ձէնինի գաւառական վարչութեան: Էլ-Պիրէն գտնուելով Տիրերական լիճի դիմացը, եամ բոլոր շատ պիտի յարմարէր իր դիրքին, զոր պէտք է շփոթել սակայն այլ Էլ-Պիրէնի (Béerot) մը հետ, որ կը զբոսնուի Բեթէլի հարաւակողմը, Երուսաղէմի ճամբուն վրայ: Հոս տեղն է յիշելու՝ որ Բեթէլ կը պատկանէր Հիւսիսի թագաւորութեան ու Յովսեփոս զայն կը դնէ Սամարիոյ և Յուդայի միջև հին բաժանմամբ Անուաթ Պորքայոսի մէջ, որ ներկայացուած է Պուրքայով և որ ամէն պարագայի մէջ Thomsen-ի Այն Պիրքիդըն է:

դ.— Ելմադղան.— Ասոր ալ ծայնական հնչումը շատ որոշ է. կարելի է նոյնացնել Ամադեյի հետ, զոր շատեր կ'ուղղադրեն Ամմոդէն, Նապուսի արեւմտեան կողմը: 1922-ին պատրաստուած անգղիական սպայակոյտի մէկ քարտէսը Քիւքիլիյէի հարաւ-արեւելքը ցոյց կուտայ Ելմեդին գիւղ մը որ կատարելապէս պիտի պատշաճէր Ելմադղանին՝ եթէ սակայն ճիշտ է ուղղագրութիւնն ու հնչումը:

ե.— Եղբար'ան.— Reisner բառս կարգաց Ագաս Բար'ան կամ Ոպոդ Բար'ան, ինչ որ տարակուսելի է: Շատ հաւանական է որ ժողովրդային ստուգաբանութեամբ ան այժմու ֆիրունն է, Թուլ Բարմի հարաւը:

զ.— Հագերոդ.— Նկատի առնելով որ Սամարիոյ խեցեղիրներու թուականէն մինչև օրս սահող ժամանակը, շուրջ 2660 տարի, սերունդէ սերունդ ալլափոխած է հին անուններու իսկական հնչումները, կարելի է ենթադրել որ Հագերոդը այժմու Աւիրաքն է. բայց այս անունով երկու վայրեր կան Պաղեստինի մէջ. առաջինը Նապուսի հարաւը գտնուող Աւիրաքն է իսկ երկրորդը Նապուսի հիւսիսը գտնուող Աւիրաք էլ—Հաբալը:

Հալէպ ԱՐՏԱՒԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունկէն)

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԽԱԼԴԵՐԷՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ

(Շար. Նախորդ Թիւն)

Այսպէս ուրեմն խաղերէնը կապ չունի հայերէնի հետ. և սա մի շատ կարևոր յայտնութիւն է մեզ համար, որովհետեւ որանով էլ լուսաբանում ենք հայերի ծագումը, նրանց գաղթականութիւնը և խաղերին հետ ունեցած առնչութիւնը: Հայաստանում էլ հաստատուելուց յետոյ հայերը խաղերին համարել են մի ստորցեղ, (չնայած որ խաղերները աւելի բարձր քաղաքակրթութիւն ունէին քան հայերը). և դրա համար էլ հայերէնի մէջ կազմուել են խալտալեզու, խաղաուլուր, խաղտախուղա նախատական բառերը: Այս բոլորը նշանակում են «թանձրախոս», կոշտ ու կոպիտ բարբառով խօսող» և հայերի դէպի խաղերները տաժած արհամարհանքի հետ՝ միաժամանակ ցոյց են տալիս որ հայերէնը և խաղերէն տարբեր լեզուները են:

Սակայն հաստատել թէ խաղերէնը հայերէնի հետ կապ չունի և կամ թէ հնդեւրոպական լեզու էլ չէ, բաւական չէ խաղերէն լեզուի գաղտնիքներին թափանցելու համար: Եղել են կարծողներ թէ խաղերէնը ցեղակից է սեմական լեզուներին կամ կովկասեան լեզուախմբին, յատկապէս վրացերէնի կամ ուտիերէնի: Եւ կամ թէ Փոքր-Ասիոյ (Ասիանական) հին լեզուների խմբին է պատկանում: Սակայն այս բոլոր ենթադրութիւնները դեռ կարօտ են ապացոյցի, ուստի և չեն ընդունուած գիտունների կողմից և խաղերէնի ծագման ու ցեղակցութեան վերաբերեալ բոլոր հարցերը մեզ համար մնում են անպատասխան:

Երբ համեմատում ենք որեւէ բնիկ հայերէն բառ հնդեւրոպական նախալեզուեան ձևի և ժառանգակից լեզուների համապատասխան ձևերի հետ, յայտնի կերպով տեսնում ենք ծայնական այն խոշոր զանազանութիւնը որ կայ նրանց և հայերէնի միջև, և այն խոշոր ալլափոխութիւնը՝ որին ենթարկուած է բոլոր հայերէնի մէջ: Օրինակի

համար հայր, քույր, եղբայր, երկու, երեք, ևն. այնպէս այլափոխեալ են նախաւոր հնիւ. պրսեր, սեխուր, բիրասր, բիրետ, դվո, սրյես ևն. ձևերի համեմատութեամբ, որ շատ դժուար է համոզել մարդկանց թէ նրանք միևնոյն բառերն են: Նոյնիսկ արդի ֆրանս. պեր, սեուր, ֆրեր, դեօ, սրուա ևն բառերը շատ աւելի մօտիկ են վերոյիշեալ նախաձևերին, քան հայերէն ձևերը, որոնք նրանցից առնուազն 1600 տարի աւելի հին, այսինքն մօտիկ են նախալեզուին: Հայերէնի այսքան մեծ այլափոխութիւնը նոյն իսկ արդէն Դ. դարում, նշան է ոչ հարազատ մի խոշոր տարրի գոյութեան և այդ տարրը պիտի լինի խաղիական ժողովուրդը, որ միացաւ հայերի հետ:

Նախորդ գլխում մենք հասանք այն եզրակացութեան, որ եթէ հայերէն լեզուից դուրս հանենք բոլոր բնիկ (հնդեւրոպական) բառերը, ինչպէս նաև ծանօթ լեզուներից փոխառեալ բառերը (պարսկերէն, յունարէն, ասորերէն ևն), մնացեալը կը լինի փոքր-Ասիոյ ոչ-հնդեւրոպական լեզուներից + խաղիերէն լեզուից փոխառեալ բառերի համագումարը: Միևնոյն ժամանակ աւելացրինք, որ այդ բառերի մեծագոյն մասը պէտք է լինի խաղիական փոխառութիւններ: Այդ համագումարը բաղկանում է մի քանի հազար բառերից, որոնք մի առ մի յիշել այստեղ աւելորդ ենք համարում: Բաւականանա՞նք քննութեան առնելով միայն կուրտերական արժէք ունեցող մի քանի բառական խմբեր:

1. ԳՈՅՆԵՐ. —

Մենք տեսանք որ գոյն ցոյց տուող բառերից բնիկ են միայն դեղին և դեղձան. միւսներից պարսկական ծագում ունին աշխէտ, կարմիր, կապոյտ, ճերմակ, սպիտակ, սեաւ և նոյնիսկ գոյն ու երանգ բառերը: Երբայեցեքէն է բոսոր բառը, արաբերէն է բուժայթ. աւջն (սև), կովկասեան է: Մնում են անծանօթ հետեւեալ բառերը. գորշ, երփն, թոյր, թուխ, լուրջ կամ լուրթ, խաթ, խարտեաշ, ծաւի, համակ (գորշախայտ), հիր (յակնթագոյն կամ երկնագոյն), ճնդիկ (զուտ սև), շառագոյն (շէկ): — Ենթադրելի է թէ այս բառերի մեծագոյն մասը խաղիերէն է:

2. ՄԵՏԱՂՆԵՐ. —

Նախահայերը մետաղներից ծանօթ էին միայն աւճաթին. միւս մետաղներից անագը վերցրին Ասորեստանցիներից, արուրը, պրդինձը, արճինը պարսկներից, կլայեկը արաբներից, ինչպէս որ աւելի յետոյ չուգունը ռուսներից, ցինգը, նիկելը, ալլումինիումը, պլասինը ևն. եւրոպացիներից: Անծանօթ են մնում կապարը, երկաթը և ոսկին: Այս բառերի համար տրուած են զանազան մեկնութիւններ. բայց այդ բոլոր մեկնութիւններն էլ անբաւարար են: Հաւանաբար հայերը յիշեալ մետաղների ծանօթութիւնը և գործածութիւնը խաղիերէնից են վերցրած:

3. ԱՄԱՆԵՐ. —

Հնդեւրոպական շրջանից երկու բառ միայն ունինք հայերէնի մէջ ամանեղէնի համար. մէկը աման բառն է, երկրորդը՝ ջիկ, որ հայ ժողովրդի մէջ մինչև այսօր էլ իբրև աման գործ է ածուում: Աման նշանակող միւս բառերից արդու, բաժակ, գրիւ, դոյլ, դոճակ, զամբիւղ, քակոյկ, խորդ, կապին, կուժ, ճաւակ, մար, ճուագ, ժիւ, պայուսակ, սապաւ, սկաւառակ, սրուակ, սակաւ, սաւ, սաւակ, ֆանդուկ, ֆուճ, ֆուկ, փոխառեալ են պարսկերէնից. — ապուղայ, կաքսայ, արմալ՝ ասորերէնից. — ափսե, փակեղեք, կաբոս, կալաք, կամփակ, կիւաքոս, կոնֆ, կոսիւղ, պնակ, սիսլ, սկուսեղ, սսման, տառաղան, ֆուզայ, կսես՝ յունարէնից. — հանապ՝ եւրոպականից. — անծանօթ են մնում հետեւեալները. անօր, գուշ, խաւեակ, խուփ, խաւդեայ, խեցի, ծափ, կաճոյր, կայք, կարաս, կեռլիկ, կնուն, կուր, հաղաղակ, մետուր, պուսուկ, սափուր, առանց հաշուելու այն բոլոր զաւառական բառերը որ գործածական են մեր ժողովրդի մէջ՝ զանազան տեղերում: Այս բառերի մեծագոյն մասը խաղիական փոխառութիւն է կարծում:

4. ՈՍՏԱՅՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆ. —

Այս արհեստը հին հնդեւրոպացոց արդէն ծանօթ էր. նախահայերը ժողանգի էին նրանցից հիմնել, ասեղն, հեթիւն, ասր,

զեյմն, անգանել, զգեմուլ, զգես, օրոց, լոր բառերը. — պարսկերենից ստացան՝ ադաան, ապրիլում, ասառ, բաբակ, գասառակ, դեբակ, դիպակ, դրօշակ, կեբակ, հանգեթ, նախարակ, շապիկ, շար, պասառ, շուկակ, սնդուս, սրկապան, վերակ, վարժամակ ևն. բառերը. — ասորերենից՝ ամդան, գլաթ, գուրպայ, շուշփայ. — բայց առելի կարևոր ուստայան կական բառերը մնում են անծանօթ. այնպես են ազբն, առեփ, բուրդ, բարաբ, գորգ, բել, իլ, ծոպ, կապերս, կարժ, կծիկ, կկել, կկոց, կարել, հիւսել, մանել, շաղամար, ուսայն, սեթ, սսորի, ևն. Այս բառերի մեծ մասը հայերը ստացել են խաղիներից, ուրիշ խօսքով ուստայանություն կոչվող արհեստը կատարելագործել են առելի քաղաքակիրթ խաղիների միջոցով:

5. ԸՆՏԱՆԻՔ. —

Արդէն տեսանք որ հնդեւրոպացոց քնտանեկան կազմակերպությունը արական գծի վրայ էր. կնոջ կողմի ազգականները կարեւորություն չունէին, զրա համար էլ դրանց յատուկ բառեր գոյութիւն չունէին: Բաժանումից յետոյ հնդեւրոպական ժողովուրդները մասամբ իրենց մէջ, մասամբ ուրիշ ոչ-հնդեւրոպական հարեւանների ազդեցութեամբ կազմեցին իգական ճիւղի համար էլ զանազան բառեր: Հայերէնում, ինչպէս տեսանք, արական գծի ազգականական բառերը մեծագոյն մասամբ հնդեւրոպական են, ինչ. սկսուր, տաք, նու ևն: Ապագայում հայերը ազգականական բառեր փոխ չեն առել օտարներից, բացի պապ և մամ բառերից, որոնց բնիկ հայերէն ձեւերը (հաւ, հանի) կային լեզուի մէջ:

Վերոյիշեալներից դուրս հայերէնի ազգականական բառերի մէջ առանց մեկնություն են մնում՝ աղջիկ, կոյս, անեւ, հոր, քեռի, եղբար, զոհանչ, փեսայ, զաւակ, քոռ, լան, քայրաքոս, և խնամի բառերը, որոնց մի մասը իգական գծին են պատկանում: Տարակոյս չկայ որ այս բառերը մտել են հայերէնի մէջ խաղիներից փոխառութեամբ:

6. ԴՐՈՄՆԵՐ. —

Հայերէնի ամենաթույլ կողմը դրամական է. այս կարգի բոլոր բառերը փոխառութիւն են կամ պարսկերէնից, կամ յունարէնից և կամ մինչև իսկ ասորերէնից: Միակ բնիկ բառը հայերէնի մէջ արծաթն է, որ թէ՛ ընդհանրապէս մետաղն է նշանակում և թէ՛ այդ մետաղով կտրուած դրամը: Փոխառեալ բառերից դուրս ունինք բնիկ, նախարակիս, խեղեկե, որոնք մանր տեսակի դրամներ են նշանակում և հաւանաբար խաղիական փոխառութիւններ են:

7. ԳՐԱԿԱՆ. —

Բացի ուսանել բառից, չկայ ոչ մի դրական բառ՝ որ բնիկ հայերէն այսինքն հնդեւրոպական ծագումից լինի: Թողնելով օտար փոխառութիւնները, ինչ. դպիր, դպրոց, մատեան, մելան, կաղամար, մաղաղաք ևն. որոնք պարսկերէնից, յունարէնից և ասորերէնից են ծագում, հայերէնի մէջ ունինք մի խումբ ամենասովորական բառեր, որոնք սակայն ոչ մի մեկնություն չեն ստացել: Այսպէս են՝ քուրթ, գիր, գիրք, գրել, գրիչ, քանաֆ, կաթին, քեւ, հօ, բնքեռնուլ, գիծ, գծել: Որովհետև հայերը Հայաստան մտած ժամանակ դեռ քաղաքակրթութեան բաւական ստոր աստիճանի վերայ էին, մինչդեռ խաղիները նրանցից շատ առելի բարձր քաղաքակրթութիւն, զիր ու գրականութիւն ունէին, ուստի հաւանաբար այս բոլոր բառերը հայերը փոխ են առել իրենց նուաճած խաղիներից: Դժբախտաբար հայերը, ինչպէս երևում է, այս բոլորի միայն բառերը ձեռք բերին՝ իբրև օտար արտագրութիւն, իսկ իրենց համար գիր ու գրականութիւն չստեղծեցին, մինչև կ'գար Ս. Մեսրոպը՝ որ յունական և ասորական քրիստոնէական քաղաքակրթութեան ազդեցութեան տակ կը հրնարէր հայերէն գրերը և հիմ կը դնէր հայական գրականութեան:

Այն մի քանի բառերը՝ որ յիշեցինք վերևում, մի շատ փոքր թիւ են կազմում այն հազարաւոր բառերի մէջ, որ՝ հայերը խաղիների դարաւոր կենսակցութեան ժամանակ փոխ են առել նրանց լեզուից: Չկայ կեանքի որեւէ ասպարէզ, որ չը ներ-

կայացնել խաղերէնի ազդեցութիւնը. մեր բառարանը գրեթէ կէս առ կէս խաղերական է: Ուսուցիչները ազդեցութիւնը թափանցել է նոյնիսկ շատ աւելի խորը. խաղերէն լեզուն անձանթ լինելու պատճառով մենք ճիշտ չենք կարող ասել թէ նա ինչ չափով ազդել է հնգերօպական սեռի և երկակի թուի ջնջման հայերէնում, հոլովների պահպանութեան, աշխարհարար յոգնակի կադմակերպութեան, դանազան մասնիկների փոխառութեան ևն: Բայց կարող ենք աւելի վստահօրէն ասել որ հայերէնի ձայնական դրութեան ձևաւորումը տոանձնապէս պարտական ենք խաղերէնի. — հայերէն բաղաձայնների հնգակի խումբը՝ բազկացած իւրաքանչիւրը երեք անդամից (բ, պ, փ, ևն) ճիշտ իր նմանը ունի կովկասեան լեզուների, յատկապէս վրացերէնի մէջ և հաւանաբար նաև խաղերէնի հետ նոյն է: Նոյնպէս հնգերօպական երկար ձայնաւորների ջնջումը հայերէնի մէջ անշուշտ արդիւնք է խաղերէնի ազդեցութեան: Նկատելի է որ մեր դրացի վրացերէն, լազերէն ևն. լեզուներն էլ չունին երկար ձայնաւորներ. բայց աւելի կարևոր է այն հանգամանքը՝ որ խաղերէնն էլ ունէր հայերէնի պէս ե և ե ձայնաւորների տարբերութիւնը, մինչդեռ միւս ձայնաւորների մէջ երանգի և տեղութեան որևէ տարբերութիւն չկար:

խաղերական փոխառութեանց աւելի կարևոր և աւելի անվիճելի մի շարք են կազմում Հայաստանի աշխարհագրական անունները:

Ամէն մի ազգ որ նուաճում է մի ուրիշ երկիր և ժամանակաւոր կամ մշտական բնակութիւն է հաստատում այնտեղ, այդ երկրի աշխարհագրական անունների հետ վարւում է հետեւեալ ձևով. 1) սովորաբար ամէն մի անուն պահում է անփոփոխ՝ յարմարեցնելով միայն իր լեզուի ձայնական օրէնքներին: Այսպէս՝ թուրքերը տիրելով Հայաստանին, չփոխեցին Ակն, Վան, Չըմըշկաձագ, Երզնկա, Բաքերդ, Կոնստանդնուպոլիս, Կարս, Չաղաձոր անունները, այլ թուրքերէնի ձայնական օրէնքների համաձայն դարձրին Էյկն, Վան, Չիվիսկեգէ, Էրզնկեան, Բայբուրք, Գիւմրի, Ղարս, Չանգեղուք ևն: Նոյնպէս ուսաները տիրելով Հայաստանին, չփոխեցին, Շուշի, Էջմիածին, Երեւան,

Գորիս ևն. անունները, այլ պահեցին չնչին փոփոխութեամբ՝ Շուշա, Էջմիադզին, Էրիվան ևն. նոյն է նաև աշխարհիւ բոլոր երկրների համար. հնգերօպացիք տիրելով Եւրոպայի, Ասիայի, Աֆրիկէի, Ամերիկայի զանազան տեղեր՝ պահեցին նախաբնիկների տուած անունները և դրա համար էլ Եւրոպան և միւս երկրները լի են այնպիսի անուններով, որոնց իմաստը անյայտ է:

2. Տիրող ցեղը բնիկ անունները ժողովրդական ստուգաբանութեամբ նմանեցնում և վերածում է իր լեզուի որևէ մի ձևին: Այսպէս թուրքերը Ճորոխը դարձրել են Չիւրխ-սու (փտած ջուր), Օձունը՝ Ուզունլար (երկարներ), Արագածը՝ Ալակեօզ (խայտակն), Կապանը՝ Ղափան (կշիռք) ևն:

3. Յաճախ տեղական անունները բնիկների լեզուից թարգմանւում է նորեկների լեզուին. այսպէս՝ Բարինտակ դարձել է Տաւաթի, Ծովքը՝ Դեօլջի, Նորաչէնը՝ Թաղաֆեղ, Վաղաւիրը՝ Թեղիսարաք ևն:

Այս երեքը աշխարհագրական անունների փոփոխութեան սովորական ձևերն են. քիչ անգամ միայն նորեկները դնում են բոլորովին նոր անուններ. այսպէս Էջմիածինը դառնում է Իւլ-Քիլիսա, Աւետարանոցը՝ Չանալիչի, Կարինը՝ Էրզրում, Կոնստանդնուպոլիսը՝ Ալեքսանդրապոլ կամ Լեւոնական. և այս յատկապէս այն ժամանակ, երբ նորեկները հիմնում կամ շինում են մի բոլորովին նոր քաղաք կամ գիւղ:

Աշխարհագրական անունների փոփոխութեան այս ընդհանուր օրէնքներից չէին կարող բացառութիւն կազմել նաև հայերը: Ուստի նրանք էլ երբ մտան Հայաստան, բնականաբար պահեցին առհասարակ այն ձևերը՝ որ գործածական էին բնիկների մէջ, լինէին զրանք խաղիներ, թէ ուրիշ մանր մունր ժողովուրդներ: Եւ ահա դրա համար էլ ունինք Վան-Բիլայնա, Տոսպ-Տուսպա, Արարատ-Աւարսու: Հայաստանի տեղագրական անունները մենք կարող ենք բաժանել երկու կարգի. 1) այն անունները՝ որոնք ոչ մի մեկնութիւն չունին հայերէնի մէջ. ինչ. Մասիս, Արարատ, Վան, Կարին, Երզնկա, Փարպի, Երեւան, Քանաֆեռ, Տաքեռ, Փարաֆուր ևն ևն: 2) Այն անունները՝ որոնք ուղղակի մեկնւում են հայերէն լեզւով. ինչ. Յամաֆաբեդ, Ջաբեդ, Աեսալ, Վարազաբոյն, Ծովաթեղ, Վաղաւեր,

